

KİŞİLİK YAPILARI ÜZERİNE BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ

İskender Savaşır

Gerçi "tipik bir *Defter yazısı*"nın ne olduğunu tanımlamak kolay değil ama okuyacağınız yazı tipik bir *Defter yazısı* değil.

Ne denebilir *Defter* yazıları hakkında? Bir yaşantı parçası, tekil bir deneyim, hiçbir şeyle ilgisi yokmuş gibi görünen bir olgu ile bir (ya da birkaç) teorik söylem arasındaki gerilimden medet uman yazılar... Eski deyişlerle söyleyecek olursak, teori ile pratik arasındaki mesafeye yerleşen, kendilerini orada "konuşlandırın", o mesafeyi bir zenginliğe, bir verime dönüştürmeye çalışan yazılar...

Bu yazı öyle değil. Hangi bakımdan ve neden?

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile solda geniş bir birlik kurmayı hedefleyen Kuruçeşme toplantılarının sona ermesi aynı ana denk geldi. Hatta toplantıların çağırıcılarından biri, "Berlin Duvarı bizim üzerimize yıkıldı" demişti.

Bu tarihi izleyen bir küsur yıl boyunca bazı konularda yazı yazmak ve konuşma yapmak konusunda kendime bir perhiz koyma kararı aldım. Bu perhizi ODTÜ'deki bazı eski dostların bir konuşma çağrısı üzerine bozdu. Ve fena halde tökezledim.

Konu seçimi bana bırakılmıştı. Temellere, düşüncenin –felsefenin– ilk sorularına geri dönmeyi denedim. "İyilik" üzerine, kendim dahil kimsenin anlamadığı bir konuşma yaptım. Son on yıl içinde yaptığım en kötü konuşma...

Bence aynı sıralarda psikanaliz üzerine ders vermeye başlamam bir rastlantı değildi. Geçmişte sahip olduğum bazı araçlara geri dönüyordum. Mükemmel –ya da Refah Partisi'nin deyişiyle söyleyecek olursak, "adil"– bir düzen kurma tasarısı bence iflas etmişti. Bu noktada mükemmel olmayan bir dünyada iyi olmanın, iyi kalmanın en önemli dayanaklarından birinin psikanalitik söylem (ve psikoterapi pratiği) olduğu sonucuna vardım. Bu yüzden, bu yazıda "tipik" *Defter* yazılarında yaptığımız gibi, teorik bir söylemle çapraz bir ilişki kurmaya çalışmaktansa, bir teoriden, psikanaliz-

den esinlenmiş, kendini "dinamik" diye niteleyen bütün görüşlerin üzerinde anlaşabilecekleri bazı mutabakat noktaları yakalamaya çalıştım. Başarıp başaramadığım ayrı konu ama hedefim buydu.

1. Aşağıdaki şema, psikanalizin kurucusu S. Freud'un Oidipus Kompleksi hakkındaki formülasyonları ile nesne ilişkileri yaklaşımının öncülerinden Melanie Klein'in görüşlerini bir arada düşünme çabasının bir ürünüdür. Ancak şemayı sunmadan önce temel bazı kabulleri dile getirmekte ve bazı uyarılarda bulunmakta yarar var.

Önce uyarılar:

1.1 Sigmund Freud'la Melanie Klein'in adları bir arada anıldığında aklı gelen klasik bir tartışma var: Oidipus Kompleksi'nin hangi yaşta yaşandığına ilişkin... Bilindiği gibi, Melanie Klein bu kompleksin Freud'un sandığından çok daha erken bir dönemde, hayatın ilk yılı içerisinde yaşandığını iddia ediyordu.

Bu tartışmaya bu yazı çerçevesi içinde girmek istemiyorum. Biraz dogmatik tınlayabilecek bir tarzda da olsa, bu konuda Freud'un haklı olduğuna, Oidipus'un "olağan", "tipik" koşullarda tuvalet terbiyesinin bitiminden sonra, 3-6 yaşları arasında yaşanan bir sorun olduğuna inandığımı söylemekle yetineyim.

1.2 Ancak bunu teslim etmek, Freud'un Oidipus Kompleksi ile ilişkilendirdiği kimi kazanımların, aslında daha eski bir katmana ait olabileceği olasılığını reddetmek anlamına gelmiyor.

1.2.1 Burada belki Freud'un "anal kişilik" ve "ilkel üst-ben" hakkında yazdıklarını hatırlamakta yarar var. Çünkü Freud olgunluk dönemi yazılarında üst-ben'i tamamen Oidipus Kompleksi'nin bir türevi gibi tarif etmişti; son dönem yapıtlarda anlatılan bu ruhsal organı "olgun üst-ben" diye adlandırdım.

Oysa anal kişilik üzerine yazdıklarında, daha eski, köklerini Freud'un kendisinin de nüfuz etmekte güçlük çektiğini itiraf ettiği Oidipus öncesi döneme ait bir üst-ben'in varlığını sezmek mümkün. Bu karanlık ve vahşi unsur'a da "ilkel üst-ben" diyelim.

Nedir aynı adla çağırduğumuz bu iki organ arasındaki ilişki? Birbirleriyle ilgisiz olmayan iki farktan söz edilebilir.

1.2.1.1 Olgun üst-ben anlamlandırılmış, sembolik bir düzenin terbiyesinden geçmiştir. Yasak ve buyruklarının birer anlamı ve gerekçeleri vardır.

Oysa ilkel üst-ben bebeğin ilkel benliğinin karşısına çıplak ve gerekçesiz bir yasak olarak dikilir. Henüz anlamlandırılmamıştır.

Çok fazla metapsikolojik terimlerle iş görmeye çalıştığımı düşünebilir-

siniz. Haklısınız. Ampirik verilere dönelim:

Bildiğim kadarıyla dünya dillerinin çoğunda, bebeğin ilk telaffuz ettiği kelimelerden biri "Hayır" anlamına gelen bir kelimedir. Bu, İngilizce'de olduğu gibi "No!" olabileceği gibi, Türkçe'deki "Cıss!" gibi çocuk "argo" suna ait bir kelime de olabilir; ya da yalnızca bir baş işareti ile sınırlı kalabilir.

Ama kelime ya da jestin kendisinden çok içinde yer aldığı bağlam önemli: Çocuk kendisine yasaklanmış olan bir şeyi yapmak üzeredir. Önce "Cıss!" der ve sonra o şeyi yapar. Bazı eylemler diğerlerinden yalnızca yasak olmaları bakımından ayrılmışlardır.

1.2.1.2 İlkel üst-ben'in gerekçesizliğiyle ilişkisiz olmayan ikinci özelliği de, üçlü, dolayısıyla "toplumsal" değil, ikili bir ilişkiden türemiş olmasıdır. Bu anlamda Baba'nın değil, Anne'nin yaşağını temsil eder. Ve çocuğun Anne'yle sürdürdüğü eş-yaşam ("*symbiosis*") ilişkisinden kopmasında, kendi bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynar.

Üst-ben'in olgun ve ilkel katmanlarının yetişkinlerin ruhsal hayatında oynadıkları rolü birbirlerinden ayırtırmak için başvurulabilecek (kaba) bir ölçüt, suçluluk ve utanç duygularıdır. Olgun üst-ben başkalarını gözetir; dolayısıyla yasakları tek tek eylemlere yöneliktir. Bu yasaklar ihlal edildiğinde duyulan, bir başkasını incitmiş olmaktan kaynaklanan suçluluk duygusudur.

Oysa ilkel üst-ben'in yasakları doğrudan doğruya ben'in varlığını tehdit ederler. Bu yüzden ilkel üst-ben'in yasakları ihlal edildiğinde duyulan duygu, insanın bu dünyadaki varoluşunu sorgulama konusu haline getiren utançtır. Kimse zarar görmemiştir ama sanki insanın kendi varlığı bir suç gibidir. Utanç, ortada utanılacak bir şey olmadığından hissedilen duygudur.

1.2.2.1 Demek ki, Oidipus eşiğindeki çocuğun ilkel bir yasak duygusuyla –üst-ben'le– donanmış olduğunu söylüyoruz. Ama başka bir şey daha söylemiş oluyoruz: İlkel bir üst-ben'in varlığı ilkel bir ben'in varlığını da gerektirir. "Hayır" demeyi öğrenmiş çocuk, "ben" demeyi ya da hiç değilse kendisini "ben" diye kavramayı da öğrenmiş demektir.

Burada ister istemez psikanalizin klasik tartışmalarından birine daha değinmek durumunda kalıyoruz. Bilindiği gibi Freud yapıtlarında "ben" ("*ego*", "*ich*") ve "benlik" ("*self*") kavramlarını çok tutarlı bir şekilde kullanmamıştı. Dahası, ben'in oluşumu hakkındaki görüşleri, teorisindeki genel gözden geçirmelere bağlı olarak önemli dönüşümler geçirdi. Yine de Freud'un yazılarında ben'e ilişkin genel bir eğilim ya da doğrultudan söz etmek mümkün gibi görünüyor: "Ben"i bir "kukla", dürtülerin çatışması sonucu ortaya çıkmış bir epifenomen olarak görme eğilimidir bu.

Oysa 1950'lerin Amerikalı ego psikologları, ben'in ruhsal yapının asli bileşenlerinden biri olduğu konusunda ısrarlı oldular. Onlara göre, başlıca

işlevi çelişen, çatışan içsel ve dışsal uyarıcıları bütünleştirmek olan ama kendi içinde çatışmalardan arınmış olan bir ben, insanoğlunun doğal mirasının bir parçasıdır. Başka bir deyişle, ben inşa edilmesi gereken değil, verili bir gerçekliktir.

Neyse ki, bugünkü konumuz açısından bu tartışmada bir taraf tutmamız gerekmiyor. Çünkü söz konusu tartışma çok daha eski bir zamana, ben'in kuruluşunun ilk anlarına dair. Oysa bugün gerek ben'in çatışan dürtülerin bir türevi olduğunu iddia eden klasik görüşün ardılları, gerekse görüşlerini ben ve benlik kavramları üzerine inşa eden Amerikalı psikanalistler, Oidipus'la karşı karşıya kalan insan yavrusunun ilkel de olsa bir ben'e sahip olduğu konusunda hemfikirler.

1.2.2.2 Ben'in kuruluşu ancak kimi dürtülerin ya da onların türevi olan duygulanımların, belirli bir anlamda sürgün edilmesi, bir yabancılığa terk edilmesi temelinde mümkün olabilir. Başka bir deyişle, ben'in kuruluşu, "o"nun, içimizdeki "öteki"nin de kurulmasını gerektirir. "Ben" diyebilmek, "ben" in kendi içinde, kendisine karşı bir unsur tarafından bölünmüş olmasıyla eşanlamlıdır.

1.2.2.3 O halde bir anlamda Melanie Klein'in görüşlerine de hak vermiş oluyoruz. Oidipus kompleksinin yaşı ile ilgili iddialarına katılmamakla birlikte, Freud'un yapısal teorisinin öngördüğü şekillenme ve ayrışmanın tohumlarının hayatın ilk iki yılında atılmış olduğunu söylemiş oluyoruz.

Artık onun, Melanie Klein'in görüşlerini gözden geçirmeye başlayabiliriz.

1.3 İki savunma mekanizması, iki konum... Melanie Klein'in paranoid/şizoid konumla depresif konum hakkında söylediklerini böyle kavramaya çalışacağız.

İlkel de olsa bir ben'den söz ediyorsak, o zaman nahoş uyarıcıları hoş uyarıcılarla bütünleştiren, ama özellikle de nahoş uyarıcılarla başa çıkmak konusunda belirli bir deneyim edinmiş bir öznenen söz ediyoruz demektir. Kuşkusuz nahoş uyarıcılarla başa çıkmanın birden fazla tarzı vardır. Bu tarzları, psikanalitik terminolojiye sadık kalarak "savunma mekanizmaları" diye anabiliriz.

Bu açıdan bakıldığında Melanie Klein'in paranoid/şizoid konum ve depresif konumla ilgili olarak söylediklerini, ilkel ben'in önünde varolan savunma mekanizması imkânları hakkında yapılmış açıklamalar olarak yorumlamak mümkün.

1.3.1 Önce paranoid/şizoid konumdan başlayalım: İyi ile kötüyü bir arada barındıramama illetinden...

Bu illet genellikle "yarma/yarılma", "bölme/bölünme" terimleriyle ifade edilir. Etkin ve edilgin terimler arasındaki bu kararsızlık önemsiz değil.

Çünkü verili bir nesnenin –kişinin– kimi zaman iyi kimi zaman kötü olabileceğini kabul edemeyen, nesnede bulduğu kusurları bağışlayamayan özne, kendi içinde iyicil, olumlu duygularla, kötücül, tahripkâr duyguların bir arada barınmasına izin veremez. Dünyayı iyilere ve kötülere bölen kişi, kendi içinde de bölünmek, yarılmak durumundadır.

1.3.2 Melanie Klein'a göre depresif konum, paranoid/şizoid konuma göre daha "olgun" bir konumdur. Bu olgunlaşmanın temelinde birbirleriyle ilişkisiz olmayan iki keşif yatar.

İdeal koşullarda bebek, nesnede –Anne'de– keşfettiği kusurların, kötülüklerin, son kertede kendi saldırganlığından kaynaklandığını fark eder. Ve bu keşifle birlikte o güne kadar hayatını işgal edegelmiş olan "iyi meme" ve "kötü meme" imgeleri, idealize edilmiş bir Anne imgesi çevresinde bütünleşirler. Kısmi nesnelere yerlerini ideal bir bütünsel nesneye bırakır. Bu ideal nesne her türlü yetkinlikle donatılmıştır.

Ama aynı zamanda özne –bebek– bu ideal nesneye zarar verebileceğinin, onu tahrip edebileceğinin de bilincine varmıştır.

Paranoid/şizoid konumdaki özne, kötü nesnenin ona verebileceği zararların, çektirebileceği ezanın korkusuyla yaşıyordu. Depresif konumdaki özne ise kendi saldırganlığının ideal nesneyi tahrip edebileceği endişesiyle... Dolayısıyla bütün çabası imgeleminde zaten tahrip etmiş olduğu ideali tamir etmeye, ona vermiş olduğu zararı telafi etmeye, çektirdikleri için kefarete ödemeye yöneliktir.

2. Artık Oidipus kompleksinden söz etmeye başlayabiliriz:

Oidipus kompleksini, en ılımlı, yumuşak haliyle, ikili bir ilişkinin üzerine bir başkasının –ve giderek başkalarının– gölgesinin düşmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu gölgenin nasıl yaşantılanacağı, sözelimi katı bir yasak bilinci ve günah duygusuyla mı, yoksa başkalarını kollama ve kayırma endişesiyle mi sonuçlanacağı, ben'in o ana kadar geliştirmiş olduğu savunma mekanizmalarıyla ilgili olduğu kadar, kuşkusuz gölge düşürenin –Baba'nın– nasıl davrandığı Oidipus öncesinde ve sırasında öznenin hayatında oynamış olduğu duygusal rolle de ilgili olacaktır. Ama şimdilik Baba'nın etkisini tartışmayı erteleyip, Oidipus kompleksinin olası sonuçlarını, savunma mekanizmalarından hareketle ayırıştırarak şemamızı kurmaya çalışalım.

2.1 Bir ilişkinin üzerine düşen bir gölgeden söz ettik. Bu gölge bir rekabet ilişkisinin kurulmasına yol açar, yani bir yarış başlatır. Her yarışın bir galibi, bir de mağlubu vardır. Dolayısıyla Oidipus kompleksi de ya bir zaferle ya da bir yenilgiyle sonuçlanacaktır. Ama bu terimlerin –"zafer" ve "yenilgi"nin– Oidipal çerçevede çok özel anlamlar kazandığını vurgulamakta yarar var.

2.1.1 Bir kere, Oidipal çerçevede kazanılan bir zafer, ancak hayali bir zafer olabilir. Gerçi Anne de çocuğun Baba'ya karşı bir zafer kazanmış olduğu, kendisinin Baba'yı –ya da başka yetişkin erkekleri– değil, aslında çocuğu arzuladığı yanılsamasını destekleyebilir. Ama sorun yalnızca yavrunun bu yanılsamaları taşıyacak güce sahip olmamasından kaynaklanmıyor; Anne'nin sunduğu destek de yanılsamayı gerçek kılacak kadar güçlü değildir. Çünkü –genellikle– Anne'nin çocukta umduğu ve belki de bulduğu, gerçek bir doyum yaşantısından çok, kendi asli yaralanmışlığını telafi etmenin bir aracıdır.

İşte tam da bu yüzden çocuğun Oidipal dönemde kazandığı zafer hayali olmak zorundadır. Söz konusu hayallerin alabileceği farklı biçimler üzerinde daha sonra duracağız.

2.1.2 Ama ideal koşullarda Oidipus kompleksinin kışkırttığı yarış, yenilgiyle sonuçlanacaktır. Bazı yenilgiler insana iyi gelebilir.

Çünkü Oidipal yenilgi insanın hem gerçek dünyayla daha başarılı bir uyum kurmasını, hem de kendisi ile daha barışık olmasını sağlar.

Kuşkusuz bu başarının bir bedeli vardır. Baba'nın yasağına boyun eğmenin, bu pazarlık sonucu gerçek, "asli" olmasa da insanı yine de idare edebilecek kimi doyum yaşantılarıyla yetinmenin bedeli, Anne'nin vaadettiği ama yerine getiremediği mutluluk idealinden vazgeçmektir.

2.2 Buraya kadar Oidipus kompleksinden hep ilişkisel terimlerle konuştuk. Yani, nasıl ikili bir ilişkinin, üçüncü bir kişinin araya girmesiyle toplumsallaştığını, bir rekabet ve yarış ilişkisine dönüştüğünü anlatmaya çalıştık.

Ama aynı sürece başka bir açıdan da bakılabilir: Ben'e sunduğu savunma mekanizması imkânları açısından...

Paranoid/şizoid konumdaki insan için dünyayla (nahış uyarıcılarla) başa çıkmanın başlıca biçiminin yarma, bölme, iyilerle kötülerini mutlak bir biçimde birbirlerinden ayırma olduğunu söylemiştik.

Depresif konumdaki insan ise kötülükle başa çıkmanın başka bir yolunu bulmuştur: Dünyayı idealize etmek ve bu yolla kötülüğün sorumluluğunu üstlenmek, kefaret ödemek...

Oidipus kompleksi ben'e yeni bir savunma mekanizmasından yararlanma olanağı sağlar: Represyon.

2.2.1 Represyon kavramı genellikle "bastırma" diye çevrilir, öyle anlaşılır. Ancak özellikle varoluşçu ve hümanist görüşlere yakın analist ve düşünürlerin eleştirileri göz önünde bulundurularak, kavramın "bastırma"nın yanı sıra "unutuş", "vazgeçiş" ve hatta "bağışlama" gibi anlamları da içerecek şekilde yorumlanmasında yarar var.

Represyonun bu kavramlardan hangisine daha yakın bir biçim kazana-

çağı, ilkel ben'in zaten geliştirmiş olduğu savunma mekanizmalarına bağlı olacaktır. (Yasağı temsil eden Baba'nın rolünü bir kenara bırakmaya devam ediyoruz.)

Oidipus kompleksine giren özne hâlâ paranoid/şizoid konumdaysa represyonu, gerçekten bir bastırma, Saffet Murat Tura'nın deyişiyle "dikey bir yarıma" olarak yaşayacaktır. Başka bir deyişle, bir yandan benliğini gerçekliğin (ve yasağın) gereklerine uygun olarak kurarken, diğer yandan da iyi memeye ya da kötü memeye duyduğu öfkeyi semptomlar aracılığıyla ifade edecektir.

Oysa Oidipus kompleksine depresif konumdan giren özne, bir yandan kendi ideal nesnesine duyduğu yasak arzudan vazgeçerken (represyon), diğer yandan idealleştirmeye olan yatkınlığı sayesinde gerçeklikle (ve yasakla) barışacak, onda bir doyum olanağı bulacaktır.

Artık bir şemanın sağlayacağı kolaylıklardan yararlanmaya hazır hale gelmiş olabiliriz.

3. Tartışmaya devam etmeden önce, Oidipal zaferin ancak hayali bir zafer olabileceğini, bu anlamda Oidipal çözümün olumsuz kutbunu temsil ettiğini, söz konusu kompleksin daha "olgun", insanı gerçeklikle barıştırmaya daha yatkın çözümünün yenilgi olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar var.

Bu hatırlatmadan sonra şemamızdaki hücreleri tek tek gözden geçirmeye başlayabiliriz. Bu tartışma sırasında farklı kişilik örgütlenmelerinde Baba'nın oynayabileceği roller üzerinde de durma fırsatını bulabileceğiz.

4. Tartışmaya, ideal bir koşul olarak "normallik" ya da "ruh sağlığı"ndan başlayalım. Bu konuda Freud'un dile getirmiş olduğu iki temel kısıtasa eklenebilecek bir şey olduğunu düşünmüyorum: Çalışabilmek ve sevebilmek. Birbirleriyle yakın ilişkili olsalar da, bu iki kazanımının ön koşullarını yine de ayırttırmaya çalışmanın, bizi gerek Baba'nın rolü, gerekse genel olarak kişiliğin örgütlenmesi konusunda aydınlatabileceğini düşünüyorum.

4.1 Yasak –fücur ("incest") yasağı– evrenseldir. Baba'nın işlevi bu evrensel yasağı kişiselleştirmek, ideal koşullarda onu bir sevgi nesnesine dönüştürmektir. Başka bir deyişle, yasağın ve onun temsil ettiği gerçekliğin yalnızca bir tehdit unsuru olarak kalmaması, bir korku ya da nefret nesnesi olarak içselleştirilmesi gerekir. Ancak bu yolla gerçeklikte, dilde, toplumsal düzende iş görmek –çalışabilmek– bir doyum kaynağı haline gelebilir.

4.1.1 Nasıl? Unutmayalım ki ideal bir gelişim sürecinden söz ediyoruz.

Dolayısıyla söz konusu olan, idealize edilmiş bir Anne-Çocuk ilişkisine müdahale eden, onu parçalayan yabancı bir unsur... Nasıl olur da böyle bir unsur değer kazanabilir, bir sevgi nesnesi halini alabilir?

Yanıtın ipuçları herhalde Freud'un son yazılarında kavramlaştırmaya başladığı "ters Oidipus Kompleksi"nde ya da genel olarak "anaç baba" kavramında yatıyor.

Bilindiği gibi psikanalitik dilde "Anne" kavramı biyolojik anneye değil, çocuğa birincil bakımı veren, onu öpüp okşayıp koklayan, ihtiyaçlarını karşılayan, arzularını kışkırtan nesneye verilen addır. Bu rolün ille de tek bir kişi tarafından yerine getirilmesi gerekmez. Dolayısıyla kimi işlevler bir erkek –Baba– tarafından da üstlenilebilir.

Çekirdek ailenin insan yavrusuna sunduğu olanakların başında da herhalde bu geliyor: Yasağı koyan kişinin bir zamanlar annelik etmiş, yani yasağın yasakladığı ilişkiye taraf olmuş kişiyle aynı kişi olması...

Bu yüzdendir ki normal insanın çalışabilmesi... Sükûnetini, iç huzurunu Baba'nın bir zamanlar anaç olmuş olmasına borçludur.

4.2 Gelelim sevebilmeye... Represyon –normal ya da ideal koşullarda "vazgeçme" anlamına gelen represyon– idealizasyonun yerini alan savunma mekanizmasıdır. Dolayısıyla, depresif konumda inşa ya da keşfedilmiş olan bütün nesnenin –Anne'nin– ideal niteliklerinin yitirilmesini, bir anlamda değersizleşmesini gerektirir. Bir paradoks gibi tınlasa da, işte bu değersizleştirme normal, yetişkin insanın sevebilme yeteneğinin temelini oluşturur. Ancak bir zamanlar idealize edilmiş olan Anne kısmen de olsa değersizleştirildiğinde, o ilişkinin vaatetmiş olduğu ideal mutluluk anından vazgeçildiğinde, bütün kusur ve zaaflarıyla başka, yeni insanlar sevilebilir.

5. Freud klasik transferans nevrozlarını dürtü bileşenlerinden hareketle açıklamıştı. Günümüzün nesne-ilişkileri perspektifinden baktığımızda, dürtü bileşenlerinin ancak kısmi nesnelere aracılığıyla yatışabilecek unsurlar (enerji miktarları) olduğu sonucuna varırız. Dolayısıyla nevrozlarda iki farklı savunma mekanizmaları öbeğinin –yarma/yarılmayla represyonun– birlikte iş gördüğünü söylememiz gerekiyor. (Nevrotik represyonu "dikeye varılma" diye açıklamanın bir avantajı da buradan kaynaklanıyor.)

5.1 Nevroz söz konusu olduğunda, elbette, bastırılmış, bir yasağın hükümü altına girmiş bir (saldırgan ya da libidinal) arzudan söz ediyoruz. Ama nevrotik arzunun yöneldiği nesne, bastırmayı da öncelemiş olan bir indirgenme, parçalanma, kısmileştirilme sürecinden geçmiş –ya da hep öyle kalmış– bir nesnedir.

5.2 Nevrozu iki farklı savunma mekanizması öbeğinin bir türevi olarak açıklamanın onun paradoksal yönlerinden birine ışık tutmak gibi bir avan-

tajı da var. Nevroz genellikle "olgun" bir kişilik örgütlenmesi olarak değerlendirilir. Ama diğer yandan terapiye başvuran kişiye "nevroz" tanısı konulduğunda öngörülen, uzun, genellikle çok uzun bir terapi sürecidir. Başka bir deyişle, nevrotik kişilik örgütlenmesi söz konusu olduğunda, diyelim ki narsistik ya da sınır durumdaki kişiliklerde umabileceğimiz erken kazanımları (ödülleri) umamayız.

Paradoks işte tam da burada yatıyor: Daha "olgun" gibi görünen bir kişilik örgütlenmesi, daha uzun bir terapi süreci gerektiriyor.

5.3 Ama paradoksun aslında "zahiri" olduğunu, yalnızca görünürde bir paradoks olduğunu söylemek de mümkün.

Nevrozun olgunluğundan söz ederken, onun iş görme, gerçeklikle uyum kurabilme yeteneğinden söz ediyoruz. Bu da bizi represyonun şimdiye kadar değinmediğimiz bir anlamına getiriyor. Bastırma, unutuş, vazgeçiş ve hatta bağışlamadan söz etmiştik. Kernberg'i izleyerek bunlara kimi daha teknik terimler de ekleyebiliriz: Yalıtma ("*isolation*"), geri alma ("*undoing*") ve tepki oluşturma ("*reaction formation*"). Ama bence bu terimlerin hiçbiri represyonun mümkün kıldığı ve nevrozu normalliğe yaklaştıran olgunluğun anlamını ifade etmiyor. Represyonu "olgun" bir savunma mekanizması kılan şey, onun bir "gerçeklik terbiyesi" olanağı sunmasıdır. (Aynı şey tersinden de söylenebilir: Ne ki, bir gerçeklik terbiyesi sunuyordur, o represyon ailesine mensup bir savunma mekanizmasıdır.)

5.4 Belki şöyle bir genel kural dile getirilebilir: Başarılı bir represyon, her zaman bir vazgeçiştir. Gerçeklikte doyum olanağı bulamadığı için başka kanallara yöneltilmiş bir arzu ya da yönelinmesi başkalarını inciteceği için vazgeçilmiş bir nesne...

Nevrotik koşullarda bu vazgeçişin tam olarak gerçekleşmemesinin başlıca nedeni, vazgeçilen nesnenin gerçek hayatta bir karşılığı olmamasından, sözgelimi dürtü bileşeninin gerçek ilişkiler tarafından yakıştırılabilecek bir arzu tarafından temsil edilememesinden kaynaklanır.

Gerçek bir vazgeçiş olarak yaşanamayan represyon, yerini Freud'un son yazılarında kuramsallaştırdığı tekrarlı zorunluluğuna (ya da "takıntısı"na) bırakır. Freud, tekrarlamama takıntısını ölüm içgüdüsünün ifadelerinden biri olarak yorumluyordu. Bu, oldukça teorik –metapsikolojik– terimlerle dile getirilmiş bir formülasyon. Ama aynı olguyu yaşantının diline daha yakın, daha fenomenolojik terimlerle de ifade etmek mümkün: Tüketilmemiş aşk ve nefretler tekrarlanmak zorundadır.

Neden tüketilemez bazı aşk ve nefretler? Çünkü onları tüketebilecek bir nesne yoktur. Kısmi oldukları ölçüde hayali olan nesnelere yönelmiş dürtüleri esir etmişlerdir. (Nevrotik kısmi, dolayısıyla hayali nesneyle, narsistik, ideal, dolayısıyla hayali nesne arasındaki ideal, dolayısıyla hayali

nesne arasındaki farka daha sonra değineceğim.)

5.5 Bu söylediklerimizden hareketle nevrotik kişilik örgütlenmesinin sunduğu paradoksal görüntüye geri dönebiliriz.

5.5.1 Gerçek nesnelere başa çıkabilme, onlarla ilişki kurabilme yete- neğinden yoksun değildir nevrotik kişi. Ama kurduğu bu gerçek ilişkiler, çelişkili, daha doğrusu ikircikli bir arzuyla bağlanmış olduğu kısmi nesney- le olan sorununun çözümüne katkıda bulunmaz. Başarılıdır, ama mutlu de- ğildir; gerçek ilişkilerinde tatmin bulamaz.

İsterik kadın erkeklerle, kimi zaman son derece olgun da olabilen ilişki- ler kurabilir. Ama kurduğu hiçbir ilişki iyi Baba'ya duyduğu yasak arzuyu yatıştırmaya yetmeyecektir. Keza obsesif erkek büyük bir olasılıkla, iyi bir koca, iyi bir baba, başarılı bir işadamı olacaktır. Ama hayatına bir düzen ka- zandırmak için gösterdiği bütün çaba, kötü memeyle iç içe geçmiş olan il- kel Baba'ya duyulan yıkıcı nefreti gizleyemeyecek, o yasak, kabullenile- mez öfkeyi yatıştıramayacaktır.

5.5.2 Genellikle psikoterapi ilişkisinden "hayali bir ilişki" diye söz edi- lir. Ama klasik transferans nevrozları söz konusu olduğunda, belki de ha- yalle gerçeğin birbirlerini zorlu bir sınavdan geçirdiği karşılıklı bir ilişkiden söz etmek gerekiyor.

Nevrotik kişilik örgütlenmesi dediğimizde, gerçek nesnelere ilişki ku- rabilen ama bu ilişkilerde bir tatmin bulamayan bir yapıyı kastettiğimizi söylemiştik. Böylesi bir yapı karşısında, terapinin başlıca işlevlerinden biri, söz konusu kişiyi yatıştıracak hayali nesneye gerçeklik kazandırmak ola- caktır. Ancak nevrotik kişinin tam da olgunluğu bu sürecin gerçekleşmesi- nin önündeki en büyük engellerden biridir. Gerçeklik terbiyesinden geçmiş düşünce süreçleri, hayatın dilini konuşmayı zorlaştırır. Klasik transferans nevrozlarında, transferans ilişkisinin yerleşmesinin bu kadar zahmetli ve uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmesinin başlıca nedeni budur.

6. Sınır durumdaki kişiler üzerinde uzun uzadıya durmamız gerekmi- yor. Çünkü sınır durumdaki kişilik örgütlenmesi, temelde paranoid/sizoid konumdaki bebeğin zaman içinde olgunlaşmamış, gerçekliğin terbiyesin- den geçmemiş, yalnızca büyümüş bir halinden ibarettir. İyilikle kötülüğün bir arada barınmadığı, iyi, sevecen ben'le kötü, tahripkâr ben'in hızla yer değiştirdiği bir varoluş hali...

6.1 Sınır durumdaki kişilerin terapi sürecindeki davranışlarına ilişkin, Otto Kernberg'in söylediklerine bir şey eklemek, haddimizi aşmak olur. Sı- nır durumdaki kişinin değişmeye –iyileşmeye– olan yatkınlığının temelinde, bütünsel bir nesneye, gerçek bir ilişkiye duyduğu açlığın yattığını söyle- mek yeterli olacaktır. Bu koşullarda terapistin işlevi, önce bir sınavdan geç-

mek, sınanmaktır. Terapist önce kendisine başvuran sınır durumdaki kişinin kötü ben'inin saldırganlığına dayanabileceğini kanıtlamak, daha sonra ise vakanın zaten kendi dilinde varolan kırılmalarından yararlanarak kurulmamış köprüleri kurmak, iyilikle kötülüğü ilişkilendirmek durumundadır.

7. Şemamızın sonuncu hücresi özel bazı (metapsikolojik) sorunlar çıkarıyor. Şimdiye kadar kişilik yapılarını ayırıştırırken klasik dürtü teorisinin ve nesne ilişkileri yaklaşımının sunduğu kavramlar dışında bir kavramdan yararlanmadım. Ancak narsisizm kavramıyla birlikte terminolojik bir belirsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalıyoruz. Narsisizm dediğimizde, bir yandan tıpkı nevroz gibi, dürtü bileşenlerinin belirli bir örgütlenme tarzından, kullanılan savunma mekanizmalarının niteliğinden hareketle tanımlanabilecek bir kişilik yapısından söz ediyoruz. Ama diğer yandan da narsisizm, son yılların en heyecan verici teorik (metapsikolojik) tartışmalarına damgasını vurmuş olan bir kavram. Bu çerçevede artık belirli bir kişilik örgütlenmesinden değil, bütün kişilik yapılarında şu ya da bu şekilde etkili olan ve libidinal dürtü ve ölüm içgüdülerinden farklı bir narsistik enerjiden ve onun yatırımından söz ediliyor (Heinz Kohut). Ya da "ben", "o", "üst-ben" ayrışmasının, ruhsal hayatın tamamı ile örtüşmediği, bunlara ek olarak narsistik bir organın da ruhsal yapı içerisinde iş gördüğü iddia ediliyor (Bela Grunberger). Bu yazının çerçevesinde bu kavramlardan yararlanmayı şimdiye kadar kullandığımız kavramlardan hareketle betimlemeye çalışacağım.

7.1 Bir savunma mekanizması olarak idealizasyondan vazgeçemeyen bir insandan söz ediyoruz. Psikoza söz etmediğimize göre söz konusu kişi elbette hayatına yön veren idealizasyon ürünü hayallerle gerçeklik arasındaki mesafenin bilincinde olacaktır. Hayatı ideal kılan, tam da onu gerçeklikten ayıran bu mesafe değil midir zaten? Acı çeken, ıstırap yüklü bir bilinç... Dolayısıyla narsistin bütün çabası o acıyı yatıştırmaya, mesafeyi kapamaya yönelik olacaktır. Ama bir yandan da hayatın ideal niteliği uğruna o mesafeyi korumaya çalışmaya devam ettiği için, kendi içinde çelişkili bir çaba...

Bu uğurda tipik olarak başvuru araçları içinde en yaygın olanı herhalde alkol ve uyuşturuculardır. Taşkın cinsellik biçimlerini de bu araçlar arasında sayabiliriz. Sapıklıkları ise, cinsellikten iyi nesnelere kötü nesnelere birbirlerinden ayırt etmek üzere mi, yoksa kusurlu bir gövdeyi mükemmelleştirmek için mi yararlanıldığına bağlı olarak, herhalde ya sınır durumdaki ya da narsistik kişilik örgütlenmesine yakın olarak değerlendirmek. Yaratıcılığın belirli türlerini de bu bağlamda ele alabiliriz. Örneğin, Chausseget-Smirguel süslemeci bir anlayışla üretilmiş, insanda belirli bir yüzey-

sellik izlenimi bırakan sanat eserlerini de böylesi bir kişilik örgütlenmesinin ifadesi olarak değerlendiriyor. (Ancak sanatları –ve genel olarak yaratıcılığı– hakkında değerlendirebilmek için, klinik bir kavram olarak narsisizmin yanı sıra, metapsikolojik bir kavram olarak da narsisizme ihtiyacımız var.)

7.2 Nevrotiğin nesnesiyle narsistin nesnesinin hayali olma tarzları arasındaki farka dönecektik.

7.2.1 Elverişli bir karşılaştırma için devreye bir kez daha sınır durumdaki kişiliği sokmakta yarar var. Çünkü sınır durumdaki kişilik örgütlenmesi ile nevrozun paylaştıkları bir savunma mekanizması olduğunu söylemiştik: Yarma/yarıma.

Ancak nevrotiğin gerçekliğin terbiyesinden geçmiş dünyasında, sınır durumdaki kişinin kötü nesnesi gerçekten nesnel olan bir varlık kazanamaz; çıplak bir uyarıcı kertesine indirgenir.

Prototipik bir örnek olarak fobileri ele alabiliriz. Fobik insanın dünyasında korku uyaran nesne diğer nesnelere gibi bir nesne değildir. Saydamdır; adı konamasa bile hemen tehlikeye tercüme olur. İlkel bir duygu (korku, dehşet) ve tepkisel, refleksif bir davranış (kaçma, donup kalma) tarafından tanımlanmış çıplak bir uyarıcı...

Bu çıplak uyarıcı ile kıyaslandığında sınır durumdaki kişinin kötü nesnesi çok daha geçirimsiz, "olgun" ve karmaşık bir yapıya sahiptir; daha nesnelidir. Dolayısıyla da sınır durumdaki kişiden aynı derecede karmaşık bir uyarlanma süreci talep eder. Nesne, hepsi de saldırganlığın –ölüm içgüdüsünün– hükmü altında da olsa, öfke gibi, nefret gibi, korku gibi, gerek duygusal tonları gerekse kışkırttıkları davranışlar bakımından birbirleriyle çelişebilen duygu ve zihin durumlarının koordine edilmesini gerektirir.